

МОВА І ДЕМОКРАТІЯ: ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВОЇ МОВИ В АВСТРІЇ

*Language is not neutral. It is not merely a vehicle which carries ideas. It is itself a shaper
of ideas...*
Dale Spender

У статті розглядається історія виникнення та розвитку гендерної течії в германістиці з 1970-х рр. і до нашого часу з акцентом на антисексистській мовній політиці Австрії. Показано науковий внесок австрійських лінгвісток до гендерних студій. Продемонстровано наявність прямого зв'язку між гендерною мовною політикою та рівнем розвитку демократії.

Ключові слова: гендерна лінгвістика, німецька мова, Австрія.

В статье рассматривается история возникновения и развития гендерного течения в германистике с 1970-х гг. по настоящее время с акцентом на антисексистской языковой политике Австрии. Показан научный вклад австрийских лингвисток в гендерные исследования. Продемонстрировано наличие прямой связи между гендерной языковой политикой и уровнем развития демократии.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, немецкий язык, Австрия.

The article observes the history of emerging and development of gender approach in German linguistics from 1970-ies up to day with a special accent on Austrian antisexist language policy. The scientific input made by Austrian female linguists to gender studies has been disclosed. Direct relation between gender language policy and development stage of democracy has been demonstrated.

Key words: gender linguistics, German, Austria.

Сучасний онтологічний статус гендеру передбачає його міждисциплінарне дослідження з позицій соціального конструктивізму, який наголошує на *конвенційності* феноменів маскулінності та фемінінності і розглядає їх як динамічний продукт розвитку суспільства, який підлягає соціальному маніпулюванню і моделюванню та характеризується певною автономністю від біологічної статі [Захарова, 1]. Мова – це головний інструмент конструювання картини світу, адже об'єктивна реальність сприймається і пізнається людиною через суб'єктивний фільтр когнітивних образів і абстракцій, які набувають матеріального втілення у мовних знаках, що передаються людині її суспільним оточенням – від сім'ї до нації. Таким чином, гендер являє собою як соціально, так і лінгвістично сконструйований феномен. «Жінкою не народжуються, нею стають» – такою висновку дійшла ідеолог феміністичного конструктивізму Сімона де Бовуар у своєму програмному творі «Друга стаття». Пізніше Суламіф Файерстоун у книзі «Діалектика статей» внесла уточнення до цієї тези: «Природа створила жінку відмінною від чоловіка. Суспільство зробило її відмінною від людини» [Успенская, 1]. Мотивами сучасних ген-

дерних досліджень є: 1) пізнання історичних, суспільних, ментальних причин нерівності статей; 2) подолання сексизму, тобто дискримінації людини на основі статевих характеристик, що стримує розвиток і суперечить інтересам суспільства.

Сучасні постструктуралістські підходи дозволяють розглядати мову як один з інструментів формування і пізнання соціальних явищ, до яких, зокрема, належить гендер. Відповідно, слід розрізняти студії, спрямовані на вивчення маніфестації статі у мовленні, і студії, спрямовані на виявлення мовних механізмів створення когнітивних гендерних стереотипів. Як наголошує Дейл Спендер, мова не є нейтральною: вона не лише служить засобом для передачі думок, але й сама виступає в ролі архітектора думки, являючи собою, за Уорфом, «програму мисленнєвої діяльності» [Spender, 139].

В Україні наразі активно осмислюється західна феміністична спадщина, що започаткувала зсув мовознавчої та літературознавчої парадигми в гендерному вимірі, а саме дослідження Дж. Батлер, С. де Бовуар, Р. Брайдотті, Ю. Кристевої, Л. Іригарі, Д. Спендер, Р. Лакофф і багатьох інших. На жаль, на теренах СНД ще мало відомий і потребує вивчення науковий внесок таких німецьких дослідників мовного сексизму, як І. Гюнтеродт, Л. Ф. Пуш, З. Трьомель-Плюц, В. Штефан, М. Геллінгер, К. Бірбах, У. Гресель, І. Замель, К. Райсс та ін. Що стосується теоретичного доробку австрійських дослідниць гендера, а також практики подолання мовного сексизму в Австрії, то ці аспекти практично не висвітлені у вітчизняній літературі. Поза тим, за суто соціологічними показниками можна зробити висновок про відчутний прогрес у сфері гендерної рівності в Австрії, яка за багатьма показниками випереджає Німеччину (табл.1).

Таблиця 1.

Гендерні показники Австрії, Німеччини й України [UNECE]

Показник/Країна	Жінки		Чоловіки	
	1980	2007	1980	2007
1. Очікувана середня тривалість життя, роки				
Австрія	76,1	83,1	69,0	77,4
Німеччина	76,2	82,7	69,6	77,4
Україна	74,0	73,6	64,6	61,0
2. Приватні підприємці і роботодавці, % від числа всіх працюючих				
Австрія	...	9,3	...	14,1
Німеччина	5,2	7,4	11,3	13,8
Україна

3. Члени парламенту, % від загального числа				
Австрія	9,8	32,2	90,2	67,8
Німеччина	10,5	25,0	89,5	75,0
Україна	–	8,2	–	91,8
4. Члени уряду, % від загального числа				
Австрія	7,1	30,8	92,9	69,2
Німеччина	5,9	31,2*	94,1	68,8*
Україна	...	8,0	...	92,0

* дані за 2000 р.

Із огляду на явну перевагу Австрії як у структурних, так і в динамічних показниках впровадження гендерної рівності на вищих щаблях влади та в економіці, було б цікаво оцінити мовну гендерну ситуацію в цій країні. Як виявило наше дослідження, феміністична мовна критика в німецькомовному просторі починаючи з середини 70-х рр. минулого і аж до початку цього століття, формувалася майже виключно на території Німеччини. Гендерні студії як окремий фах були введені в університетах німецькомовних країн дещо пізніше, ніж у північноамериканських або північноєвропейських університетах. 1997 р. у Берлінському університеті ім. Гумбольдта було вперше введено окрему основну магістерську програму з гендерних студій, а у Ольденбурзькому університеті ім. Осецького – базовий і додатковий магістерський курс з цього фаху. Згодом до них приєдналися Гетингенський, Фрайбурзький та Гамбурзький університети. В рамках Болонського процесу проводиться реструктуризація навчального курсу: бакалаврські дипломи за фахом «Гендерні студії» на сьогодні пропонують університети Базеля, Берліна, Бремена, Гетингена і Констанца, магістерські дипломи – університети Базеля, Цюриха і Фрайбурга (Швейцарія), Відня і Граца (Австрія), Бохума, Білефельда, Гетингена і з 2008 р. – Берліна (Німеччина). Влітку 2006 р. вищі навчальні й науково-дослідні заклади німецькомовних країн заснували міжнародне об'єднання KEG – «Конференцію закладів жіночих і гендерних досліджень у німецькомовному просторі», що об'єднує 35 наукових закладів, які мають на меті розвиток міждисциплінарних гендерних студій та інтеграцію цього інноваційного фаху в навчальні програми вищої школи [<http://www.genderkonferenz.eu>].

Біля витоків розробки гендерно чутливої мови в Австрії стояв авторський колектив на чолі з Р. Водак, який за дорученням Міністерства праці та соціальних відносин Австрії 1987 р. розробив перші лінгвістичні рекомендації щодо рівного ставлення до жінок і чоловіків [Wodak et al. 1987]. 1996 р. Р. Водак стала лауреатом престижної Вітгенштейнівської премії для наукової еліти, а 2006 р. – Віденської жіночої премії. З 1991 р. проф. Водак очолювала факультет прикладної лінгвістики Віденського університету, а з 2004 р. завідує кафедрою дискурсивного аналізу Ланкастерського університету. Спектр її дослідницьких інтересів охоплює, окрім гендерних студій, розробку теоретичних аспек-

тів дискурсу (зокрема CDA), розвиток мовної політики, подолання ксенофобії та антисемітизму, а також будь-яких інших форм дискримінації, у формуванні яких не останню роль відіграють мовні механізми.

Провідну роль у розробці гендерної мовної політики традиційно відіграє Інститут мовознавства Віденського університету, який у цьому питанні тісно співпрацює з державною владою. Так, Міністерство освіти, науки і культури Австрії видало «Рекомендації з гендерно справедливого формулювання», укладені лінгвісткою із згаданого інституту Карін Вечанов [Wetschanow 2002]. Наріжними каменями гендерно справедливої мови є: 1) експліцитність присутності жінки в дискурсі; 2) гендерна симетрія. У «Рекомендаціях» відзначається, що питання мовного рівноправ'я жінок та чоловіків ще й досі нерідко замовчується як щось «несуттєве», стає об'єктом різких нападок або ж послідовно ігнорується. З іншого боку, все голосніше звучать вимоги забезпечити рівноцінну присутність у мові жіночої та чоловічої статі. Наприклад, «загальні» вислови на кшталт "*Bereits um 1840 schrieben Mathematiker die ersten «Computerprogramme»*" автоматично фокусують думку адресата перш за все на чоловіках, оскільки чоловічий рід іменника *Mathematiker* зумовлює ментальну «невидимість» жінок. Дане формулювання залишає поза рамками уваги той факт, що перша комп'ютерна програма була створена 1840 р. жінкою-математиком Адою Лавлейс. Цим прикладом обґрунтовується неприйнятність практики вживання узагальнюючого чоловічого роду, передусім у юридичних текстах. Неприпустимою вважається практика формулювань у чоловічому роді з приміткою *Frauen werden mitgemeint* або *Personenbezeichnungen gelten für beide Geschlechter*. Перша вимога гендерно справедливої мови – експліцитна фемінінна номінація жінок нарівні з чоловіками, наприклад *Schüler suchten ihre Meister* → *Schülerinnen und Schüler suchten ihre Meister und Meisterinnen* або *Melanie ist Programmierer* → *Melanie ist Programmiererin*. Друга вимога полягає у рівнозначній і симетричній номінації чоловіків і жінок: *Mädchen und Herren* → *Frauen und Männer*, або *Damen und Herren*, або *Mädchen und Buben*; *Familie Heribert Hunze* → *Familie Hunze* або *Familie Gertraud und Heribert Hunze*.

К. Вечанов сформулювала такі можливі мовні стратегії встановлення гендерної справедливості:

а) експліцитне вираження наявності жінки:

- парне формулювання із сполучниками **und, oder, bzw** (*Lehrerinnen und Lehrer*);
- парне формулювання на письмі через косу (**die/der** Berechtigte);
- коса всередині слова (**Lehrer/innen**);
- велика І всередині слова (**LehrerInnen**);

б) нейтралізація гендерних ознак за рахунок вживання:

- найменувань, нейтральних щодо статевої ознаки в однині і множині (*die Person, Persönlichkeit*, композити з елементами *-kraft, -hilfe, -person; der Mensch, Elternteil; das Kind, Mitglied, Opfer, Individuum*);

- гендерно нейтральної множини (*die Leute, die Geschwister*);

- найменувань, які вказують на стать в однині, але нейтральні у множині (*die bzw. der Lehrende – die Lehrenden*);

- назв закладів, функцій, колективів замість назви особи (*das Ministerium, der Vorsitz, die Leitung, die Direktion, das Personal, die Abteilung, das Team*);

в) заміна гендерно специфічних іменників на гендерно нейтральні лексико-граматичні конструкції, як-от:

- складнопідрядні речення з займенниками *jene, alle, wer*;
- модальний інфінітив (*ist ...zu*);
- пасив замість активу;
- прикметник замість іменника (*Rat des Arztes* → *ärztlicher Rat*).

Інший важливий нормативний документ мовної політики Австрії – «Рекомендації адвокатури з питань рівноправ'я при Міністерстві жінок і соціальних служб щодо гендерно справедливої мови», які виходять з положення, що «вибір формулювань впливає на наше мислення і тим самим – на нашу картину світу» [Empfehlung 2010, 1]. Документ спирається на Резолюцію ЮНЕСКО про несексистське мововживання (1987), Рекомендації Ради Європи щодо усунення мовного сексизму (1990) і доповідь Ради Міністрів Австрії щодо гендерної мовної справедливості (2001). Цими Рекомендаціями зафіксовано три варіанти несексистського мовлення, яким слід надавати перевагу:

1) як загальне правило рекомендується вживати повні найменування осіб жіночого та чоловічого роду (*Expertin und Experte*), на письмі з огляду на мовну економію в окремих випадках допускається написання їх через косу (*Expertin/Experte*);

2) внутрішнє I, яким на письмі позначається посилення найменування осіб на обидві статі; у такий спосіб найчастіше позначаються особи у множині або у складі композит (*ArbeitnehmerInnen, ArbeitnehmerInnen-schutz*), хоча й відзначається невідповідність такого написання діючим правилам орфографії;

3) в окремих випадках допускається вживання нейтральних понять, що роблять невидимими як жінок, так і чоловіків (*Person, Bedienstete, Geschäftsführung, Team*);

4) скорочене написання через косу допускається лише у виняткових випадках, коли не вистачає місця, або у формулярах (*Mitarbeiter/in*).

5) писати жіночий суфікс –in у дужках, як-от *Mitarbeiter(in)*, ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ. Забороняється також вживати загальні фрази про те, що всі позначення осіб у тексті стосуються як жінок, так і чоловіків [Empfehlung 2010, 3].

Питанню рівного мовного ставлення до жінок і чоловіків в Австрії приділяється настільки серйозна увага, що воно регулюється навіть на рівні Конституції, стаття 7 якої проголошує у п.2 вірність федерації, земель і комун принципам рівності чоловіка і жінки, а у п.3 окремо встановлює, що «назви посад можуть вживатися у такій формі, яка виражає стать посадової особи. Те ж саме стосується титулів, наукових ступенів і назв професій» [BV-G]. Показово, що якщо в академічному середовищі Німеччини жіночі форми наукових ступенів і вчених звань не є усталеними і навіть на рівні гендерних рекомендацій прийнятними вважаються «гібридні» форми, що поєднують фемінінне звертання з маскулінним титулом, як-от *Frau Professor; Frau Doktor*, а при скороченні *Prof., Dr., Mag.* рід взагалі не враховується [Hellinger, Bierbach 1993, 7], то в австрійських рекомендаціях, а також у реальних сучасних австрійських академічних текстах при позначенні жінок-науковців майже скрізь вживаються саме фемінінні форми позначень, а саме [Benediker et al 2000, 15; Leitfaden 2010, 7; Waid 2009, 13]:

Чоловічий рід	Жіночий рід
Universitätsprofessor (Prof.)	Universitätsprofessorin (Univ.-Prof. ⁱⁿ)
Doktor (Dr.)	Doktorin (Dr. ⁱⁿ)
Magister (Mag.)	Magistra (Mag. ^a)
Baccalaureus	Baccalaurea
Diplomingenieur (Dipl.-Ing./DI)	Diplomingeuerin (DI ⁱⁿ /Dipl.-Ing. ⁱⁿ)
Dozent (Doz.)	Dozentin (Doz. ⁱⁿ)
Dekan	Dekanin
Vizerektor (VR)	Vizerektorin (VR ⁱⁿ)

Австрійські рекомендації виділяють в окрему групу кліше, які викликають небажані з точки зору гендерної рівності асоціації з соціальними стереотипами, пропонуючи варіанти заміни [Leitfaden 2010, 7]:

Старий варіант	Новий варіант
Mannschaft	Team, Gruppe
Mädchenname	Geburtsname
Manntage	Leistungstage
Mütterberatung	Elternberatung

Слід виводити з вжитку мовні кліше, що принижують або не сприймають серйозно соціальну роль жінки, як-от: *das starke/schwache Geschlecht, seinen Mann stehen, Fräulein, zahlen bitte!, unsere Büromädchen, Weibergeschwätz* [Benediker et al 2000, 15; Waid 2009, 16].

Неозначено-особовий займенник *man*, що прирівнюється до узагальнюючого чоловічого роду, слід замінювати особовим звертанням, позначенням конкретних носіїв дії, безособовими пасивними або інфінітивними конструкціями [Benediker et al 2000, 16].

На думку австрійських авторів і послідовників гендерної мовної політики, «впровадження гендерно справедливої мови потребує вправності і вимагає творчих формулювань, щоб поєднати зміст із правильною граматикою... Важливий внесок, який в такий спосіб робиться до справи гендерно справедливої, а тому зрілої демократії, вартий цих зусиль» [Empfehlung 2010, 4].

1. *Захарова Т.Н.* Семиотические средства выражения гендера в тексте на электронном носителе (на материале немецких чатов): Дис.к. филол. н.– М., 2006. – 137 с. 2. *Учен-*

ская В. И. Женские гендерные исследования в системе университетского образования // Тезисы научн. конф. в ТвГУ. – Тверь, 1997. 3. *Benediker A., Hablich K., Maier B. u.a. Kurz und bündig.* – Klagenfurt: Universität Klagenfurt, 2000.–16 S.–4. Bundes-Verfassungsgesetz (BV-G). – <http://oesterreich.gv.at> 5. *Empfehlung der Anwaltschaft für Gleichbehandlung Geschlechtergerechte Sprache.* – Wien: BMFÖD-Bundes-kanzleramt, 2010 – 4 S. 6. *Leitfaden Geschlechtergerechte Sprache.* – Wien: WKO, 2010. – 9 S. 7. *Spender D. Man made language.* – London, Boston: Routledge & Kegan, 1980. – 250 p. 8. *UNECE: Gender Country Profile.* – <http://www.unece.org/stats>. 9. *Waid M. Geschlechtergerecht in Sprache und Bild.* - Linz: JKU, 2009. – 34 S. 10. *Wetschanow K. Geschlechtergerechtes Formulieren.* – Wien: BMBKK, 2002. – 4 S. 11. *Wodak R., Feistritz G., Moosmuller S., Doleschal U. Sprachliche Gleichbehandlung von Frau und Mann.* – Wien: BMAS, 1987.

Лавриненко С.Т., к.філол.н., доц.,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ БАЛАДНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ОСОБИСТІ ПРАВА ЛЮДИНИ

У статті розглянуто народні уявлення про особисті права людини, відтворені українськими баладами через індексації правосуб'єктів; вказівки на їх приватні інтереси; характеристики волевиявлення героїв, що вступають у взаємодію.

Ключові слова: балада, лінгвокультурний маркер, права людини.

В статье рассмотрены народные представления о личных правах человека, представленные в украинских балладах индексациями правосубъектов; фиксациями их личных интересов; характеристиками волеизъявления героев, вступающих в контакт.

Ключевые слова: баллада, лингвокультурный маркер, права человека.

The article discusses layman's ideas of an individual's personal rights, reflected in Ukrainian ballads through law subjects' designations; their personal interests descriptions; characterization of the interacting personages' will expressions.

Key words: ballad, linguo-cultural marker, personal rights.

Закладені науковими працями О. Потєбні традиції розгляду закономірностей мовного розвитку у тісному взаємозв'язку з «народним життям» та «народною психологією» відкрили перспективи вивчення сакральної площини мови, дозволивши наступним поколінням дослідників проникнути у глибини історичної пам'яті й прилучитися до духовних надбань нації у ході аналізу словесних знаків традиційної культури. Видатний український лінгвіст, розвиваючи ідеї Вільгельма фон Гумбольдта, оцінював мовні одиниці як символи національної культури і стверджував, що «мова є не тільки однією зі стихій